

ZEMLJOPISNI POLOŽAJ I PREGLED NOVIJE POVIJESTI KRIVOGA PUTA

Blaženka LJUBOVIĆ
Gradski muzej Senj
Milana Ogrizovića 5, 53270 Senj

1. UVOD

Krivi Put je veće planinsko naselje s brojnim zaseocima razbacanim i smještenim na krivoputskom platou 14 km sjeverno od Senja. Okolna sela i zaseoci osnivani su uz puteve i plodne dolce, rubove šuma i pod stijenama. Mnogobrojni zaseoci međusobno su udaljeni više kilometara, takvu razbacanost i razbijenost diktirala je konfiguracija terena.

Krivi Put sjedište je župe s crkvom koja je smještena u naselju Podbilo i posvećena Majci Božjoj Snježnoj.¹ Župa danas pripada senjskom dekanatu Gospičko-senjske biskupije (Zvona 1999:8).² Uz crkvu se nalazi Mjesni ured, gostionica, trgovina i pošta. Tu je i raskrsnica puteva prema Senju (14 km), Alanu odnosno Krmpotama i Klenovici (18 km) te Brinju (20 km).

Naselje Krivi Put, kroz svoju dugu i burnu povijest, administrativno je, vjersko i društveno središte bivše općine Krivi Put. Krajem 19. i početkom 20. st. pripada Kotarskoj oblasti Senj u Ličko-krbavskoj županiji (Kovačić 1993:141). Danas je Mjesni odbor Krivi Put (sl. 1) slijednik Mjesne zajednice Krivi Put, a novim se upravno-administrativnim ustrojstvom RH, usvojenim od strane Sabora 1992. godine, ovo naselje nalazi na području Grada Senja u Ličko-senjskoj županiji.

Najstarija prošlost Krivoga Puta malo je poznata. Prvi podaci vezuju se za naseljavanje Bunjevaca (17. st.) o čemu su pisali brojni autori (Pavičić 1966, 1990; Pavelić 1973, 1991; Pavličević 1989). Zanimljiva je legenda o imenu naselja Krivi Put. Cijelo područje od Ledenica do Senja, koje su zaposjeli doseljeni Bunjevci, od njihova doseljenja ne nosi više naziv svetojakovsko nego krmpotsko pa prema tome i područje u senjskoj planini. Međutim, tek će se oko godine 1861. za naselje Bunjevaca u senjskoj planini početi koristiti novi naziv. Njegovo je izvorište u činjenici da su se konji senjskih venturina usmjerili na pašu u pravcu senjske planine – dragom kroz koju bijaše utrta vijugavi krivi putić. Ti su venturinski konji zalutali u senjskoj planini, a u potrazi za njima jedan će Bunjevac, prema predaji, upozoriti da su se konji uputili *tamo gore onim krivim putićem*. Taj se naziv potom toliko uvriježio u narodu, da se otada naselje Krmpočana u senjskoj planini naziva Krivi Put (Pavelić 1991:43-44).

2. PRIRODNO-ZEMLJOPISNI POLOŽAJ

Područje Krivoga Puta smješteno je između Krmpota i Ledenica na sjeveru, Senjske Drage s juga i jugoistoka, užeg područja grada Senja s jugozapada i kontinentalnog zaleđa s istoka. Nekada je brojalo 3 200 stanovnika u tridesetak zaselaka na ukupnoj površini od 8 334,89 ha. Na šume je otpadalo 35,7%

¹ Poviješću župe Krivi Put bavio se crkveni povjesničar mons. dr. Mile Bogović, današnji gospičko-senjski biskup (Zvona, 1987:7; 1990:5).

² U *Zvonima* je objavljen intervju s mons. dr. Milom Bogovićem u prigodi imenovanja za pomoćnog biskupa Riječko-senjske nadbiskupije sa sjedištem u Gospiću. Opisujući svoj životni put biskup se i u toj prigodi sjetio Krivoga Puta: *...Zaređen sam za svećenika 1964. godine, dobio sam dekret da idem u Senj za kapelana i upravitelja Župe Krivi Put. To je bila moja prva služba. Počeo sam eto s Krivim Putem. Kako se kaže – prva ljubav se ne zaboravlja – tako je i ta moja prva svećenička ljubav nezaboravna. Susreo sam se s vrlo mnogo poteškoća. Susreti sa živom vjerom običnog i patničkog čovjeka učvrstili su u meni svećeničko zvanje. Neizbrisiva je ta prva godina moga svećeništva...*

površine, oranice 5,1%, livade 14,4%, pašnjake 19,2%, vrtove i vinograde 0,1%, a neplodno je 25,5% površine. Izdvojivši šume, neplodno tlo i pašnjake, obradiva površina po stanovniku iznosi 0,51 ha. Ovo se područje širi od morske obale do Alina Bila na oko 1 100 m. Pretežni dio obradivih površina nalazi se na visoravni položenoj između 500 i 600 m. Ovdje ima najviše napuštenih posjeda i goleti. U uvalama oko Francikovca nalazi se plodnije tlo sa zaseocima i ostacima šuma. Takav izgled reljefa u prekidima se širi na veće nadmorske visine prema Alinom Bilu (Kovačević 1981:278).

Zemljopisne karakteristike su krš s vapnenačkim stijenama na dolomitnoj podlozi sa svim fenomenima krša kao što su vrtače, dolci, dulibe i škrape. Niži predjeli su više krševiti, dok su na višim predjelima obradive površine obrasle šumama bjelogorice i crnogorice. Klima je planinska, zime su duge, vrlo oštre, hladne i vjetrovite s visokim snježnim pokrovom od listopada do svibnja, dok su ljeta vruća i sušna. To je područje bez prirodnih izvora vode na kojem je potrebna velika marljivost, ustrajnost i izdržljivost stanovnika za život bez vode i s malo kvalitetne zemlje.

Zemljopisna i klimatska obilježja ovoga kraja uvjetuju način privređivanja. Za razvoj stočarstva i poljodjelstva bitne su zemljopisne karakteristike kraja. Najviše su se uzgajale poljoprivredne kulture: krumpir, pšenica, ječam, zob, kupus, mahunarke i druge povrtarske kulture.³ Od domaćih životinja uzgajale su se ovce, krave i svinje. I šumarstvo ima dugu tradiciju i bilo je značajan oblik privređivanja stanovništva.

Slika 1: Pogled na dio naselja Krivi Put; snimio Darko Nekić 22. lipnja 2005.

3. STANOVNIŠTVO

Prošlost Krivoga Puta od najstarijih vremena malo je istražena i poznata. Prema literaturi, naselja Krivoga Puta naseljavaju se od 17. stoljeća Bunjevcima od Krmpota (Pavičić 1966:343-344). Službeni popisi stanovništva provode se od 1857. godine, a posljednji je proveden 2001. godine.

Na temelju podataka iz tih popisa vidljiv je rast stanovništva do 1910. godine, da bi nakon tog razdoblja broj stanovnika stalno opadao. Do pada stanovništva naročito dolazi nakon 1961. godine kada se stanovništvo masovno iseljava odnosno napušta naselja s područja Krivoga Puta odlazeći u gradove u potrazi za boljim životom. Sadašnje stanje stanovništva u tim naseljima najbolje pokazuje posljednji popis iz 2001. godine.

³ Detaljnije o tradicijskom gospodarstvu vidi u prilogu M. Rajković u nastavku Monografije.

Prirodni priraštaj stanovništva od 1953. godine stalno opada, posebice dolazi do pada mlađeg, a rasta starijeg stanovništva. Ono ima obilježja duboke demografske starosti. Također, stalno opada broj poljoprivrednog stanovništva kao i apsolutni broj samostalno uzdržavanog. Naselja Krivoga Puta imaju nezadovoljavajuću odnosno nepovoljnu demografsku sliku s tendencijom daljnjeg pada stanovništva. Prateći popise stanovništva od 1857. vidljiv je maksimum stanovnika dosegnut 1910. godine. Nakon toga broj stanovnika u stalnom je opadanju. Početkom 20. stoljeća iz senjskog kotara, koji je tada pripadao Ličko-karavaskoj županiji, iseljavalo se na svakih 1 000 stanovnika po 17 osoba (Kovačić 1993:140-141). Tada je otpočela tiha seoba, tzv. socijalna emigracija, iz Hrvatske u druge zemlje Austro-Ugarske, pa i izvan Europe. Nakon Drugoga svjetskog rata, osobito šezdesetih godina 20. stoljeća seobe se pojačavaju.⁴

Želja za boljim životom i višim standardom u suprotnosti je s poljoprivredno nerazvijenim gospodarstvom. Školovanje djece, blizina zdravstvenih ustanova, bolji promet, kao i komunalne prednosti grada te kulturni i zabavni život, imaju važno i privlačno značenje za stanovnike Krivoga Puta. Mlađe stanovništvo traži zaposlenje u gradovima: Senju, Rijeci i drugdje. Postupno se, ali stalno, naseljavaju izvan Krivoga Puta. Posljedica toga su danas napuštene i porušene te šikarom obrasle kuće u mnogim naseljima.

Današnji Mjesni odbor Krivi Put ima površinu 92 km². Po popisu iz 1981. imao je 599 stanovnika, a po popisu iz 1991. godine 449 stanovnika da bi po posljednjem popisu iz 2001. godine imao 495 stanovnika.

Polazeći od pretpostavke da svaki grad u svojoj opstojnosti mora biti usko povezan sa širom okolicom, tj. da bude pravo središte za pomoć i podršku naseljima na svom području, Senj je izgubio tu povezanost zbog velikog broja iseljavanja stanovnika sedamdesetih godina 20. stoljeća, što je vidljivo iz lokalnog tiska tog vremena. Nakon Drugoga svjetskog rata procesi deruralizacije i deagrarizacije sela i orijentacije na industriju odrazili su se i u Krivome Putu. Zbog toga danas bilježimo ovakvo demografsko i gospodarsko stanje. Vapaj za spas Krivoga Puta upućen je sa sastanka u zadružnom domu Krivoga Puta 10. studenoga 1970. godine pod znakovitim naslovom *Hoće li se u planinsko selo blizu Senja vratiti 'izgubljeni sinovi'? Nove nade za Krivi Put.* (Večernji list 1970:6).⁵ O sličnoj problematici govori i članak pod naslovom *Senj – centar za preradu mlijeka?* objavljen u Vjesniku 2. travnja 1970. godine (Vjesnik 1970:6).⁶

⁴ Detaljnije vidi u prilogu u pregledu migracija M. Rajković u nastavku Monografije.

⁵ *U zadružnom domu Krivog Puta ... se govorilo o tome kako se namjerava unaprijediti poljoprivreda, a osobito stočarstvo ... Sastanak je bio velik događaj za stanovnike mjesta, a prisustvovali su predstavnici Privredne komore Rijeka, zagrebačke mljekare, Skupštine općine Senj, Republičkog fonda za ceste, Mjesne zajednice Krivi Put i predstavnici općine Otočac. Krivi Put je jedno od mjesta u senjskoj općini vrlo slabo povezano cestama i jako upustošeno iseljavanjem (...). Stanovnici su se proteklih godina za boljim kruhom razmislili na sve strane, a preostali se prehranjuju zaostalom poljoprivredom. Mjesto još uvijek nema ni struje ni vode, a povezano je sa samo tri kilometra slabe asfaltne ceste. Čitavo mjesto nema ni jedan traktor, oranice su neiskorištene, a samo prošle godine oko 1500 vagona trave ostalo je nepokošeno. Zagrebačka mljekara, koja je ove godine u svoj sastav integrirala Opću poljoprivrednu zadrugu Senj, već je napravila idejno rješenje "Izgledi za razvoj mliječno-mesnog gospodarstva, govedarstva i ovčarstva kao dopunske grane stočarstva na području Mjesne zajednice Krivi Put, općine Senj". Kako je rekao direktor Centra za proizvodnju i otkup Zagrebačke mljekare ... izlaz je u specijaliziranoj proizvodnji mlijeka i mesa, u rješavanju komunalija i unapređenja poljoprivrede, što mora ići zajedno. Uvjeti za razvoj stočarstva su vrlo povoljni, jer 45 posto površina čine pašnjaci. Zagrebačka mljekara će proizvođačima garantirati sigurnost plasmana proizvoda i omogućiti da prestanu sa svaštarskom proizvodnjom. Poljoprivrednicima će biti riješeno zdravstveno i penzijsko osiguranje, dobit će zajmove i kredite za opreme staja i ukupno 10 do 15 krava montažne pasmine. Također će poljoprivrednici sa Zagrebačkom mljekarom sklopiti neku vrst stalnog radnog odnosa. Inženjer agronomije Milan Vukelić iz krivoputskog pogona Zagrebačke mljekare, rekao je da će prva moderna mehanizirana staja biti sagrađena već u proljeće, kod kooperanta Vlade Prpića. Cilj je ovog nastojanja Zagrebačke mljekare zadržati preostalo stanovništvo ovog kraja, a možda i privući one koji su otišli na rad u inozemstvo. S druge strane, Rijeka i Senj, to veliko turističko tržište Primorja, upravo "vape" za poljoprivrednom proizvodnjom. Predviđa se da će u najboljem slučaju za nekoliko godina na području Krivog Puta umjesto 365 krava biti oko 1200, a broj ovaca sa 150 povećati će se na oko 3000. Nakon asfaltiranja ceste do Senja u dužini 14 kilometara, u daljnjoj perspektivi pružaju se lijepe mogućnosti za razvoj turizma. Budući da je Krivi Put zračnom linijom udaljen samo 7,5 km od mora, a visinska razlika je velika, turistima bi se omogućilo "kupanje u moru, a spavanje na gorskom zraku". Republički zastupnik u Saboru Rudolf Kurelić zalagao se na sastanku da seljacima bude dostupnija mehanizacija bez koje nema bržeg napretka. Žučni su bili i poljoprivrednici...*

⁶ *Zadrugari Opće poljoprivredne zadruge u Krivom Putu kod Senja raspravljaju o prijedlogu Zagrebačke mljekare za integraciju ta dva kolektiva. Očekuje se da će se zadrugari o tome u najskorije vrijeme odlučiti referendumom. Program Zagrebačke mljekare je neobično interesantan ne samo za njih već i za čitavu senjsku općinu. U elaboratu, na bazi koga bi*

Stanovništvo se uglavnom bavilo poljodjelstvom i stočarstvom, na usitnjenim i razbacanim posjedima sa zemljom slabe kvalitete. Obradivanje takve zemlje bilo je teško, osobito ljeti kada su suša i žega ugrožavale usjeve. Česte su bile nestašice hrane za ljude i stoku. Budući da se od poljoprivrede i stočarstva nije moglo pristojno živjeti, nove su generacije morale tražiti novu životnu orijentaciju. Muškarci su odlazili raditi izvan svoga naselja, a često su se zapošljavali u šumarstvu, kao drvosječe, bavili kirijašenjem odnosno transportom drva te radom u pilani. Krivi Put s ostalim naseljima senjskoga područja čini jedinstvenu šumsko privrednu eksploatacijsku cjelinu. Nakon Drugoga svjetskog rata 1947. godine su zbog industrijalizacije zemlje građene pilane. Jedna od njih je u Alanu Vodičkom, koja je prestala s radom krajem 1963., godine zbog smanjenog kapaciteta (Severinski 1965:234-236).

Tablica 1. Naselja i broj stanovnika prema popisima stanovništva od 1857. do 1971. godine. (Korenčić 1979:603-609)

Naselje	Dio naselja	1857.	1869.	1880.	1890.	1900.	1910.	1921.	1931.	1948.	1953.	1961.	1971.
Alan (Feldbauer I:7) ¹		112	-	445	477	396	451	391	370	282	321	260	91
Alan		112	-	445	311	261	302	230	235	112	32	29	20
Brina		-	-	-	-	-	-	-	-	-	82	47	19
Butković-Dolac		-	-	-	34	38	40	43	34	19	21	16	3
Cigići		-	-	-	-	-	-	-	-	12	14	9	-
Klanac Alanski		-	-	-	-	-	-	-	-	1	43	65	-
Rupa		-	-	-	-	-	-	-	-	45	46	35	19
Vrtlina		-	-	-	66	34	47	52	42	39	39	22	14
Zamalić		-	-	-	66	63	62	66	59	54	44	37	16
Krivi Put (Feldbauer I.384) ²		1353	2095	1967	543	469	593	495	526	372	388	340	211
Anići		-	-	-	9	-	-	-	-	8	6	6	1
Gorica Krivoputska		-	-	-	22	16	25	-30	35	42	40	32	25
Krivi Put		1148	2095	1967	315	254	276	253	327	155	157	143	84
Longovac		40	-	-	23	24	38	27	14	14	16	15	11
Nikolić		-	-	-	-	-	-	-	-	25	18	18	18
Šašina		-	-	-	-	-	-	-	-	9	16	9	-
Šojatski Dolac		165	-	-	116	106	182	121	86	72	73	74	48
Špalji		-	-	-	29	36	54	33	23	27	23	20	14

Bilješke uz tablicu 1.

- ¹ N. v. 668 m, naselje u gradu Senju, Ličko-senjska županija, smješten u mikroregiji Senjsko-velebitske primorske padine Sjevernohrvatskoga primorja; 15 km sjeveroistočno od grada Senja; 11 st. (2001.) prosječna godišnja stopa od 0,0% (1991.-2001.), površina 3,92 km²; prosječna gustoća naseljenosti 3 st./km²; 6 domaćinstava; žena 63,6%, muškaraca 36,4%; stanovništvo po dobi: na pragu starenja (mlado 18,2%, zrelo 72,7%, staro 9,1). Do 1880. bio je uključen u naselje Krivi Put; dijelovi su naselja zaseoci: Brina, Butković-Dolac, Cigići, Klanac Alanski, Rupa, Vrtlina i Zamalić. Gospodarska osnova: poljodjelstvo, stočarstvo i šumarstvo.
- ² N. v. 662 m, naselje u gradu Senju, Ličko-senjska županija, smješten u mikroregiji Vinodola Sjevernohrvatskoga primorja; 12 km sjeveroistočno od grada Senja; 58 st. (2001.) prosječna godišnja stopa pada od -4,61% (1991.-2001.), površina 9,24 km²; prosječna gustoća naseljenosti 6,2 st./km²; 23 domaćinstava; žena 41,4%, muškaraca 58,6%; stanovništvo po dobi: u dubokoj starosti (mlado 19,0%, zrelo 34,5%, staro 46,5%). Dijelovi naselja su zaseoci: Anići (1948. ime je Anići Veljunski), Bunica, Butković Dolac, Francikovac, Gorica Krivoputska (1880. zaselak je naselja Alana), Jelena, Klarićevac, Kosova Buljina, Longovac (1880. zaselak je naselja Alana), Malić, Matić-Gaj, Murtići, Murva, Nikolići, Osredak Krmpotski (1890. ime je Osredak), Pijavica, Plemići, Sibinj Krivoputski, Sušanj Krivoputski, Šašina, Šolići, Šojatski Dolac, Špaljići, Špinići, Vodna, Vrtlina, Zamalić i Zekanovići. Gospodarska osnova: poljodjelstvo i stočarstvo; Područna škola Krivi Put OŠ Silvija Strahimira Kranjčevića iz Senja. Nalazi se na križanju županijske ceste Klenovica-Krivi Put-Prokike, te lokalnih cesta Krivi Put-Vodoteč-Brinje, Krivi Put-Grabova Lokva-Veljun Primorski.

se provela integracija, računa se na razvoj poljoprivredne (u prvom redu stočarske) proizvodnje i pogona za preradu. Kao što je poznato, stanovnici u selima na obroncima Velebita bave se i stočarstvom, a samo zadržugari u Krivom Putu godišnje iznose na riječko tržište oko 1,5 milijuna litara mlijeka. Računa se i na postepenu selekciju krava po mliječnosti. U slučaju integracije Zagrebačka mljekara bi u Senju stvorila jaki centar za preradu mlijeka i opskrbu toga dijela jadranskog pojasa i otoka mliječnim i drugim proizvodima. Za početak će se modernizirati postojeća mljekara u Senju, a u najskorije vrijeme gradila bi se nova. Centru u Senju gravitiraju i neka područja Like, pa bi i tamošnji poljoprivrednici i stočari imali sigurnije tržište.

Špinići	-	-	-	-	-	-	-	-	-	17	12	10
Zekanovići	-	-	-	38	33	18	31	41	20	22	11	-
Mrzli Dol (Feldbauer II:503) ³	442	550	509	414	416	468	366	354	349	308	215	110
Katići	-	-	-	149	39	-	-	-	29	23	26	25
Kostići	-	-	-	-	-	-	-	-	-	16	6	7
Lipa Jela	-	-	-	-	-	-	-	-	17	18	12	-
Lučići	-	-	-	-	-	-	-	-	101	69	59	38
Mrzli Dol	442	550	509	265	377	468	366	354	-	-	-	-
Pavelići	-	-	-	-	-	-	-	-	62	39	26	13
Pavići	-	-	-	-	-	-	-	-	46	47	21	3
Popići	-	-	-	-	-	-	-	-	-	35	30	11
Rusova-Draga	-	-	-	-	-	-	-	-	35	39	18	10
Stanić-breg	-	-	-	-	-	-	-	-	59	19	14	3
Tamburi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	3	-
Podbilo (Feldbauer II:593-594) ⁴	-	-	-	415	437	573	492	398	378	375	310	181
Cupići	-	-	-	-	-	-	-	-	43	43	26	17
Matić-Gaj	-	-	-	66	71	89	88	70	68	60	58	47
Murtići	-	-	-	60	51	113	147	101	16	13	11	3
Panjići	-	-	-	-	-	-	-	-	97	97	70	31
Plemići	-	-	-	47	44	-	-	-	18	24	20	15
Podbilo	-	-	-	189	219	309	226	188	-	-	-	-
Simerići	-	-	-	-	-	-	-	-	14	18	10	4
Šolići	-	-	-	53	53	62	31	39	23	19	26	15
Tomići	-	-	-	-	-	-	-	-	63	62	55	26
Žuljevići	-	-	-	-	-	-	-	-	36	39	34	23
Veljun Primorski (Feldbauer II:843) ⁵	300	-	-	494	509	573	625	611	599	480	403	307
Brezica	-	-	-	62	69	76	107	111	51	37	41	36
Burići	-	-	-	-	-	-	-	-	28	20	13	12
Donji Veljun	-	-	-	-	-	-	-	-	-	28	22	17
Francikovac	120	-	-	157	147	175	165	154	87	80	65	39
Francikovac-Matići	-	-	-	-	-	-	-	-	41	39	44	33
Gornji Veljun	-	-	-	-	-	-	-	-	-	28	25	21
Kuljići	-	-	-	-	-	-	-	-	-	39	28	29
Lopci	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	1	-

Bilješke uz tablicu 1. – nastavak

³ N. v. 653 m, naselje u gradu Senju, Ličko-senjska županija, smješten u mikroregiji Vinodola Sjevernohrvatskoga primorja; 14 km sjeveroistočno od grada Senja; 27 st. (2001.) prosječna godišnja stopa pada od -0,00% (1991.-2001.), površina 13,53 km²; prosječna gustoća naseljenosti 2 st./km²; 13 domaćinstava; žena 51,9%, muškaraca 48,1%; stanovništvo po dobi: u dubokoj starosti (mlado 14,8%, zrelo 33,3%, staro 51,9%). Dijelovi naselja su zaseoci: Katići (od 1890. do 1900. ime je Katić Selo; 1880, zaselak su naselja Alan), Kostići, Lipa Jela, Lučići (1948. ime je Lucići), Pavelići, Pavići, Popići, Rusova Draga, Stanić-Breg i Tamburi. Gospodarska osnova: poljodjelstvo i stočarstvo.

⁴ N. v. 732 m, naselje u gradu Senju, Ličko-senjska županija, smješten u mikroregiji Vinodola Sjevernohrvatskoga primorja; 10 km sjeveroistočno od grada Senja; 46 st. (2001.) prosječna godišnja stopa pada od -2,62% (1991.-2001.), površina 15,51 km²; prosječna gustoća naseljenosti 3 st./km²; 19 domaćinstava; žena 47,8%, muškaraca 52,2%; stanovništvo po dobi: u dubokoj starosti (mlado 10,8%, zrelo 43,5%, staro 45,7%). Dijelovi naselja su zaseoci: Cupići (dio zaselka je Vrbanuš), Matić-Gaj (1857. i 1880. zaselak je naselja Alana, 1869. zaselak naselja Krivog Puta), Martići (od 1890. do 1990. ime je Tomljanovići, od 1900. do 1931. Tomljenovići, od 1931. Murtići; do 1880. zaselak su naselja Krivoga Puta), Panjići, Plemići (od 1890. do 1900. ime je Tursko Selo; do 1880. zaselak su naselja Krivoga Puta, od 1910. do 1931. dio su Murčića), Podbilo (do 1869. zaselak su naselja Krivoga Puta, od 1869. do 1880. naselja Alan), Simerići (1948. ime je Šimerići), Šolići (do 1880. zaselak su naselja Krivoga Puta), Tomići i Žuljevići. Gospodarska osnova: poljodjelstvo i stočarstvo. Sjedište je župne crkve Sv. Marije Snježna, Mjesnog odbora i poštanskog ureda (53271). Nalazi se na križištu županijske ceste Klenovica-Krivi Put-Prokike i lokalne ceste Podbilo-Senj.

⁵ N. v. 304 m, naselje u gradu Senju, Ličko-senjska županija, smješten u mikroregiji Vinodola Sjevernohrvatskoga primorja; 17 km istočno od grada Senja; 91 st. (2001.) prosječna godišnja stopa pada od -2,05% (1991.-2001.), površina 20,68 km²; prosječna gustoća naseljenosti 4 st./km²; 35 domaćinstava; žena 49,5%, muškaraca 50,5%; stanovništvo po dobi: u dubokoj starosti (mlado 20,9%, zrelo 36,2%, staro 42,9%). Do 1900. ime je Veljun: dijelovi naselja su zaseoci: Bijace, Brezica (od 1890. do 1931.) ime je Brezov Dol; do 1869. zaselak je naselja Mrzli Dol, 1880. naselja Alana), Burići, Donji Veljun, Francikovac (do 1869. zaselak je naselja Krivi Put, 1880. naselja Alana), Francikovac - Matići (1948. ime je Matić – Gaj), Gornji Veljun, Krmpotići, Kuljići, Lopci, Lukci, Marinovići, Milčići, Mlići, Petrovo, Priči, Rončevići, Šabani, Škopci, Špinići i Zečevi. Gospodarska osnova: poljodjelstvo, stočarstvo i obrt (klaonica).

Lukci	-	-	-	-	-	-	-	-	14	12	12	5
Marinovići	-	-	-	-	-	-	-	-	28	43	29	16
Milčići	-	-	-	-	-	-	-	-	-	26	19	5
Mlići	-	-	-	-	-	-	-	-	63	51	46	50
Petrovo	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6	7	6
Rončevići	-	-	-	-	-	-	-	-	26	17	11	7
Šabani	-	-	-	-	-	-	-	-	8	7	2	2
Škopci	-	-	-	-	-	-	-	-	-	35	31	26
Veljun Primorski	180	-	-	275	293	322	353	346	253	-	-	-
Zečevi	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	7	3
Vrataruša (Feldbauer II:867) ⁶	338	-	-	546	480	509	411	323	463	377	271	173
Bunica	-	-	-	73	70	86	81	40	76	52	43	40
Grujičin Dolac	-	-	-	-	-	-	-	-	6	4	1	1
Jelena	8	-	-	45	61	93	60	11	50	42	47	26
Klarićevac	90	-	-	110	66	80	49	60	77	70	52	26
Klenova Kosa	-	-	-	-	-	-	-	-	11	9	2	-
Kosova Buljima	-	-	-	34	37	38	32	20	42	34	27	3
Kriva Draga	-	-	-	-	-	-	-	-	9	8	6	-
Murva	-	-	-	54	63	25	14	16	12	12	5	3
Pijavica	-	-	-	16	28	28	25	29	37	37	18	15
Sibinj Krivoputski	-	-	-	37	38	33	50	27	13	12	12	15
Sovića Draga	-	-	-	-	-	-	-	-	36	24	18	4
Sušanj Krivoputski	50	-	-	51	41	37	34	33	34	29	18	13
Tanka Buljima	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	5	-
Vodna	40	-	-	35	14	10	7	6	5	5	3	-
Vrataruša	150	-	-	91	62	79	59	81	55	31	14	27

Bilješke uz tablicu 1. – nastavak

⁶ N. v. 630 m, naselje u gradu Senju, Ličko-senjska županija, smješten u mikroregiji Vinodola Sjevernokraskoga primorja; 6 km sjeverno od grada Senja; 262 st. (2001.) prosječna godišnja stopa pada od 3,82% (1991.-2001.), površina 26,96 km²; prosječna gustoća naseljenosti 10 st./km²; 94 domaćinstava; žena 51,1%, muškaraca 48,9%; stanovništvo po dobi: u dubokoj starosti (mlado 24%, zrelo 58,8%, staro 17,2%). Dijelovi naselja su zaseoci: Bunica (do 1880. zaselak je naselja Krivoga Puta), Grujičin Dolac, Sveta Jelena (do 1961. ime je Sveta Jelena, od 1961. do 1991. Jelena, od 1991. Sveta Jelena), Klarićevac (1869. zaselak je naselje Krivoga Puta, 1880. naselja Alana), Klenova Kosa, Kosova Buljima (do 1931. ime je Bukova Buljima; do 1880. zaselak je naselja Krivoga Puta), Kriva Draga, Murva (do 1880. zaselak je naselja Krivoga Puta), Pijavica (do 1880. zaselak je naselja Krivoga Puta), Sibinj Krivoputski (do 1990. ime je Sibinj; do 1869. zaselak je naselja Krivoga Puta, 1880. naselja Alan), Sovića Draga, Sušanj Krivoputski (1890. ime je Sušanj, 1900. Sušanj, od 1910. do 1921. Sušanj Krmpotski, 1948. Sušanj Krivoputski, od 1953. do 1961. Sušanj Krivoputski, od 1961. Sušanj Krivoputski), Tanka Buljima, Vodna (1857. ime je Vodno; od 1869. do 1880. zaselak je naselja Krivoga Puta), Vrataruša (1869. zaselak je naselja Krivoga Puta, 1880. Alana) i Zagreben. Gospodarska osnova: poljodjelstvo, stočarstvo i šumarstvo.

Tablica 2. Broj stanovnika naselja Krivog Puta prema popisima stanovništva 1981.,⁷ 1991.,⁸ i 2001.⁹ godine

Naselje	1981.	1991.	2001.
Alan	9	9	11
Krivi Put	111	73	58
Mrzli Dol	56	27	27
Podbilo	73	55	46
Veljun Primorski	215	105	91
Vrataruša	135	180	262

Iz navedenih podataka vidljiv je stalan pad stanovništva u svim naseljima Krivoga Puta osim u Vrataruši. Razlog tome smještaj je zaseoka bliže gradu Senju i moru zbog čega je veći interes za povratak iseljenih, ali i dolazak novih stanovnika koji kupuju nekretnine (posebice stare kamene kuće), obnavljaju ih i preuređuju za seoski turizam.

⁷ Državni zavod za statistiku, 1986: 60.

⁸ Državni zavod za statistiku, 2002.

⁹ Državni zavod za statistiku, 2006: 138.

4. ŠKOLSTVO

U senjskom kotaru bile su teške kulturno-prosvjetne prilike. Osobito je teško stanje bilo u osnovnim školama, a jedna od njih je i Osnovna škola Krivi Put. Najveću teškoću predstavljala je velika udaljenost mnogobrojnih zaseoka od najbliže škole koja je često iznosila i više od 7 km. Nepismenost je bila akutan problem u senjskom kotaru koji se nalazio na posljednjem mjestu među primorskim kotarevima. Postotak nepismenosti u općini Krivi Put, kotara Senj 1931. godine bio je 55,56% (Jelić 1965:123-124). O stanju školstva na području Krivoga Puta Rikard Pavelić piše: *U Krivom Putu počela je sa radom pučka učiona 1872. godine. To je sasvim pouzdani pokazatelj koji temeljem na osnovi jednog zapisnika sa sjednice Mjestnog školskog vijeća, držanog dana 10. listopada 1872. godine u Krivom Putu. Prvi učitelj bijaše Josip Magdić, dok je predsjednik školskog odbora bio Prpić, a članovi Grgo i Avram Prpić. Zanimljivi su zaključci te sjednice pa ovdje neke točke navodim: "Glede ogrijeva za školu i za učitelja zaključeno je da će se školska i učiteljeva drva nabaviti do 15. studenoga i to ne u novcu. Učitelj mora s drvima tako raspolagati, da sa 12 hvati na godinu bude mogao lahko izlaziti; Školsko vijeće, poznavajući mjesne okolnosti ispustilo je nekoje od novoupisanih đaka, dijelom radi velike daljine, dijelom radi tjelesne slabosti i dijelom radi pomanjkanja prostora u školskoj sobi, pod uvjetom da će u dojučeršnjem godinu kod uškolavanja moći neke priznati; Glede nabavke potrebnih školskih knjiga obvezuje se ovomjesni općinski ured, da se za godinu 1872./1873. potrebite školske knjige neposredno nabave, a općinski se ured za točno vršenje tog zadatka obaveznim čini. Školska godina je običnim načinom sa svom djecom započeta. U školi je upisano 82 djece oba spola. Kako je učitelj Josip Magdić imenovan građanskim učiteljem u Ogulinu, kotarski ured u Brinju pobrinut će se da pronade što skorije sposobnog učitelja, a dotle će Marko Vukelić ovomjesni općinski bilježnik službu privremenog učitelja obnašati i djecu u propisanim predmetima podučavati, jer u ovoj općini neima drugog dovoljnog pismenog i učenog čovjeka koji bi mogao pomenutu službu na sebe primiti.*

Godine 1874. podaci bilježe da je u Krivom Putu učitelj Šišulić. Te je godine u školi bilo 50 učenika i 38 dječaka i 12 ženskih. Godine 1878. sagrađena je veća škola koja imade 4 učione i dva učiteljska stana. Te je godine učitelj u Krivom Putu bio Ivan Maričić. 1880./1881. školske godine zabilježen je u dokumentima koji su pohranjeni u Arhivu Hrvatske, da je učitelj na toj školi bio Ivan Odorčić sa godišnjom plaćom od 350 forinti (Kut. 284). Zanimljiv je pokazatelj za 1882./1883. školsku godinu gdje se kaže da u Krivom Putu imade 439 obveznika koji su dužni pohađati školu, međutim školu je polazilo samo 51 učenik ili 11,6%. Školske godine 1884./85 godine u školi je 56 učenika koje podučava Josip Latković. Načelnik općinskog ureda u Krivom Putu (Pavelić) traži 23.II 1886. od Okružnog upravitelja Ogulin (Kut. 373, Arhiv Hrvatske) selidbene troškove za učitelja Paju Ribara, koji je na krivoputsku školu premješten iz škole u Veljunu kraj Karlovca. Prema opisu (Hrvatski školski muzej u Zagrebu) što ih navodi učiteljica u Krivom Putu godine 1940. Ana Samardžija, proizlazi da školska općina Krivi Put sa selima i zaseocima Veljuna, Podbila i Mrzlog dola ima 1800 žitelja. U sva četiri razreda upisano je 178 učenika. Osim Ana Samardžije te su godine na školi učitelji Ankica Tomljanović i Vlah Zdenka.

Školu u Krivom Putu 1940. godine pohađali su učenici iz ovih sela: Lipe Jele, Pavića, Pavelića, Mrzlog dola, Stanića Briga, Krivog Puta, Katića, Judića Gorice, Špalja, Veljuna, Škopca, Francikovca, Špinčića, Šojatskog Dolca, Podbila, Matića, Šolića, Plemića, Šimerića, Žuljevića, Panjića, Tomića i Cupića.

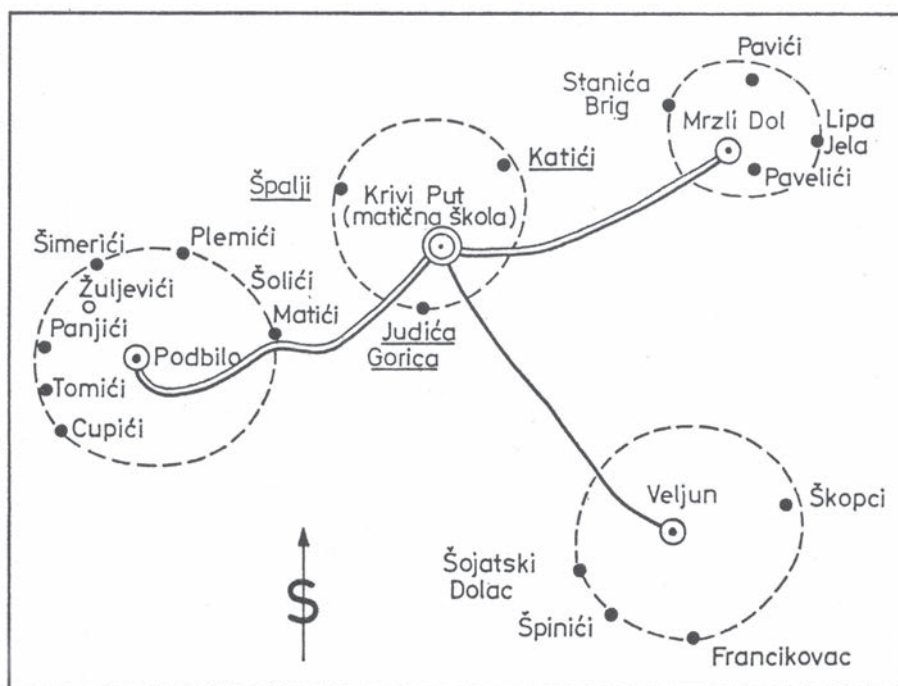
Školske 1937./38. godine u toj školi je bilo 165 učenika, a godinu dana kasnije (1938./39.) 184. Prosvjetni radnici u to vrijeme bili su Juraj Butković, rođen 1905. zatim učiteljica Kata Butković rođena 1910. i Anica Samaržija rođena 1914. godine u Krasnu. U kartonu podataka navodi se da mnogo djece ne pohađa školu zbog velike udaljenosti do matične škole, loših gospodarskih i klimatskih uvjeta.

Dalje se navodi da je to veoma brdovit kraj gdje vlada duga i veoma oštra zima. Materijalne prilike učenika su veoma loše jer je taj kraj dosta pasivan. No unatoč tomu zdravstvene prilike kod sve djece su veoma dobre i nije primjeren niti jedan znak težih oboljenja.

Na području upravne općine Krivi Put bile su još dvije škole i to: škola u Alanu, osnovana 1900. godine. Ta je školska općina imala 700 stanovnika. Ovu su školu pohađali i učenici iz krmopotskih sela Bukovca i Po-

domara, sve dok nije bila 1929. godine otvorena škola u Krmpotskoj Luci. Prema stanju iz 1939. na školi u Alanu učitelj bijaše Vjekoslav Marot, a 1940. godine Lucija Samardžija, a vjeroučitelj Feliks Šelika župnik iz Krivog Puta. Te je godine u školi bilo 35 učenika. Govor žitelja je štokavski s ikavskim narječjem. Od 12 godina starosti pa nadalje bilo je 1940. godine samo 25 nepismenih.

Škola u Vrataruši, osnovana je 1936. godine. U školi je tada bilo 43 učenika. Ovoj školskoj općini pripadala su ova naselja; Buljma, Šušanj, Butković dolac, Klarićevac, Vodna, Grujičin dolac, Klenova kosa, Sibinj, Cupina, Komari, sv. Jelena, Bunica i Pijavica. U tim naseljima bilo je 1940. godine 1100 žitelja. Na pitanje kojim se dijalektom govori učitelj škole u Vrataruši Fridrik Bajt je odgovorio: štokavci – ikavci – Bunjevci. Te je godine bilo školskih obveznika 109, ali tu školu mnogi nisu pohađali radi velike udaljenosti i još većeg siromaštva. Nepismenih je te godine na tlu ove školske općine bilo 620 žitelja ili više od 50%. Na školi u Vrataruši učiteljevao je od 28. XI 1936. Josip Pablić. (Pavelić 1973:169-171)

Karta 1: Raspored škola na području Krivoga Puta, preneseno iz knjige Rikarda Pavelića, Bunjevci, Zagreb, 1973., 170.

Tijekom 19. i 20. stoljeća u naseljima Krivoga Puta djelovalo je šest pučkih škola: Krivi Put, Alan, Vrataruša, Podbilo, Mrzli Dol i Veljun (karta 1). O školama i njihovom radu sačuvano je malo dokumenata. Brojnost djece u školama stalno se mijenjala, a posebice nakon Drugoga svjetskog rata zbog iseljavanja stanovništva, što je bio razlog za postupno zatvaranje krivoputskih škola. U vrijeme Drugoga svjetskog rata škole u Krivom Putu nisu radile zbog osobne sigurnosti djece, učitelja i mještana. Nakon Drugoga svjetskog rata škole su bile u vrlo lošem i ruševnom stanju što je uz nedostatak stručnih kadrova otežavalo cjelokupan odgojno-obrazovni rad. Godine 1955. školu u Krivom Putu pohađa 93 učenika u sedam razreda, da bi već školske godine 1957./58. radilo svih osam razreda.

Školski sustav na području općine Senj doživio je dvije reorganizacije koje su posljedica novih školskih propisa, ali i zbog stalnog opadanja broja učenika (Raguž 1996:286-288).

Školska godina 1959./60. bila je značajna jer se na području općine Senj vrši prva reorganizacija mreže osnovnih škola. Do tada je svaka škola bila samostalna, a od sada će biti uvedeno i obavezno osmogođišnje obrazovanje djece. Učenici viših razreda (V.-VIII.) pohađaju školu u Krivome Putu dok su škole u Alanu, Vrataruši, Veljunu i Podbilo formirane kao četverorazredne škole koje su administrativno povezane sa središnjom školom Krivi Put.

Druga je reorganizacija mreža škola na senjskom području izvršena 1969. godine. Tada krivoputska škola postaje područnom osmorazrednom školom središnje škole u Svetom Jurju (Raguž 1999:348-350). Stručna zastupljenost radnih mjesta po školama 1981. godine za Krivi Put iznosila je 53% (Raguž 1989:224-225).

Broj djece stalno pada, učitelji se stalno mijenjaju, škola pedagoški slabi da bi 1984. godine došlo do njezinog zatvaranja. Godine 1986. zatvorena je i posljednja četverorazredna škola u Veljunu. Tako se ugasio jedan školski ustroj koji je djelovao više od 140 godina. Dana 1. siječnja 1979. godine formirana je jedinstvena osnovna škola sa sjedištem u Senju, a sve područne škole imale su zajedničku pedagošku i administrativnu službu (Raguž 1989:224).

ŠKOLE NA PODRUČJU KRIVOGA PUTA:¹⁰

OŠ KRIVI PUT (sl. 2) – Brojno stanje učenika za šk. god. 1958./59. iznosilo je 127 učenika, 1961./62. 188, 1962./63. 155, 1963./64. 154, 1964./65. (sl. 3) 157, 1965./66. 124.

Slika 2: Zgrada pučke škole i trgovine u Krivome Putu; snimio Darko Nekić 22. lipnja 2005.

Slika 3: Osmi razred osnovne škole u Krivome Putu šk. god. 1964/65; snimio Ivan Stella st. (iz obiteljskog albuma obitelji Prpić).

¹⁰ Raguž 1996:286; Ibid. 1999:351-360.

- OŠ VRATARUŠA - Školske godine 1958./59. imala je dva odjela sa 39 učenika, 1962./63. svega 8 učenika, a šk. godine 1966./67. 9 učenika. Škola je zatvorena, a školska zgrada prodana Poljoprivrednoj zadruzi Krivi Put.
- OŠ PODBILO – Nakon Drugoga svjetskog rata otvorena je škola u Podbilu. Na temelju dokumenta radila je šk. god. 1948./49. Smještena je uz crkvu i društveni dom. U jednom dokumentu navodi se da je u razdoblju do 1948. do 1960. ovu školu pohađalo 144 učenika. Škola je zatvorena 1961. godine.
- OŠ VELJUN – Za ovu školu postoji dokument Ministarstva nastave iz Zagreba od 5. kolovoza 1941. godine broj 30273 gdje se spominje učitelj iz Veljuna. Znači da je škola radila uoči rata. Postoje podaci da je škola radila poslije rata šk. god. 1947./48. Šk. godine 1962./63. ovu četverorazrednu školu pohađalo je 26 učenika. Škola djeluje sve do 1986. godine kada prestaje s radom, a njezini učenici putuju u Senj.
- OŠ MRZLI DOL – Ovo je jedna od najudaljenijih škola. Ne zna se točno kad je započela s radom. U jednom dopisu Ministarstva nastave iz godine 1941. spominje se učitelj i škola. Također, postoji dokument iz 1946. godine odnosno imenik učenika. Nakon Drugoga svjetskog rata ovu školu je pohađalo 89 učenika, a škola je zbog trošnosti i malog broja učenika zatvorena 1955. godine.
- OŠ ALAN – Godine 1903. otvorena je škola u Alanu. Za vrijeme Drugoga svjetskog rata škola privremeno nije radila dok se u njoj nalazilo oružništvo Nezavisne Države Hrvatske. Dokumentom Ministarstva nastave u Zagrebu od 5. kolovoza 1941. pod brojem 30273 spominje se učiteljica u Alanu, što je dokaz rada škole te školske godine. Školu u Alanu je 1946./47. godine pohađalo 52 učenika, 1949./50. 35, godinu kasnije 24 učenika, da bi takvo stanje ostalo do šk. godine 1958./59, a 1962./63. imala je 22 učenika. Ova škola prestala je s radom 1967. godine.

Brojčano stanje učenika svih škola na području Krivoga Puta šk. god. 1961./62. iznosilo je 242, a 1967./68. 156 učenika. (Ibid. 1996:286; Ibid. 1999:351-360).

Kada su osamdesetih godina 20. stoljeća zatvorene posljednje škole na području Krivoga Puta pitali smo se ima li nade da se neke zatvorene seoske osnovne škole ponovno otvore. Naše želje ostvarile su se školske godine 1997./98. kada je ponovno otvorena četverorazredna Područna škola u Krivom Putu koja djeluju u sklopu Osnovne škole Silvija Strahimira Kranjčevića u Senju. Školske godine 2006./07. nastavu su pohađala dva učenika i to jedan u prvom i jedan u trećem razredu. Nakon završetka četvrtog razreda osnovne škole djeca autobusom putuju u Senj kako bi nastavili daljnje školovanje.

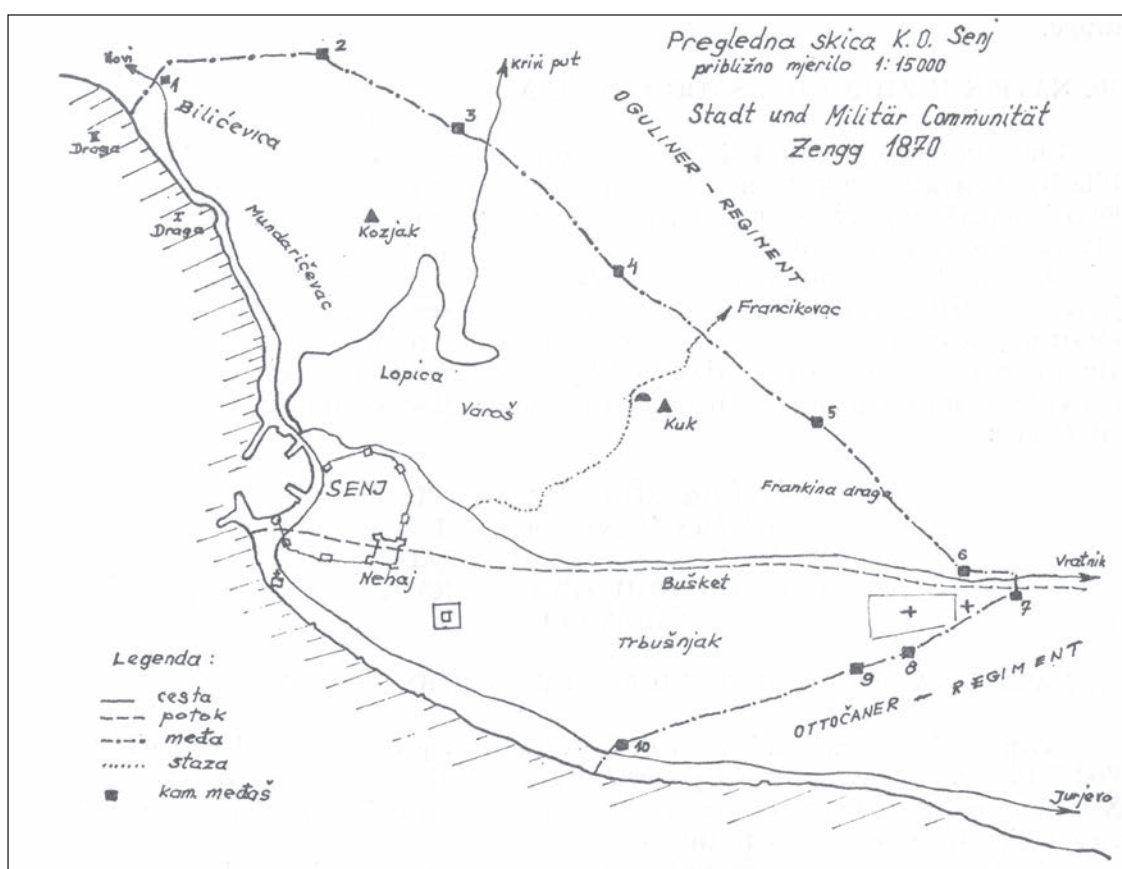
5. KRIVI PUT U 19. I 20. STOLJEĆU

Reorganizacijom Vojne krajine na području Karlovačkog generalata (Hrvatska krajina) utemeljena je Rogulinska pukovnija koja je bila podijeljena na satnije (kumpanije). Područje Krivoga Puta pripadalo je krmptomskoj satniji (kumpaniji). O stanju na području satnije Fras 1835. godine piše: *Ovaj okrug, koji leži blizu mora, broji 7 mjesta i 367 kuća sa 4582 stanovnika, od kojih su 3895 katoličke a 687 grkosjedinjene vjere. Za katolike postoje tri župne crkve, a za grkosjedinjene nema ni jedne. Od zemljišnog posjeda kumpanija ima oko 1332 jutra oranica, 1667 jutara livada, 67 jutara voćnjaka i povrtnjaka, 37 jutara vinograda, 8308 jutara pašnjaka i 6920 jutara šuma. ... 1. Krivi Put, kapetanska postaja, selo s 98 kuća i 1246 katoličkih stanovnika s katoličkom župnom crkvom, leži blizu mora. Postaja tridesetničara. 2. Mrzli Dol, malo selo sa 16 kuća i 328 stanovnika katoličke vjere. ... 5. Krmpote, na moru, još prije nekoliko godina tu je bilo kapetansko sjedište, ali je poslije preneseno u Krivi Put. Sada je ovdje natporučnička postaja; selo s 92 kuće i 1086 stanovnika katoličke vjere, s jednom katoličkom župnom crkvom i kapelom.* (Fras 1988:191-192).

Ustroj Vojne krajine mijenjao se od osnutka na prijelazu 15./16. stoljeće do njezinog ukinuća 1881. godine. U cilju obrane muški stanovnici Vojne krajine od 18. do 60. godine imali su vojnu obvezu i to djelom u stajaćoj a djelom u narodnoj vojsci (miliciji), koje su pripadnici (krajisnici) živjeli kod kuće obrađujući zemlju a u slučaju opasnosti smjesta bi postali vojskom jer je život danonoćno bio ugrožen pa se govorilo 'Krajina krvava haljina' ili 'S krvlju ručak, a s krvlju i večera'. (Ibid.:17-18)

Kako bi se osiguralo uzdržavanje Krajine, kao temeljni zakon uvedeno je zajedničko kućanstvo koje povezuje više obitelji i pojedinaca obaju spolova u jednu zadrugu.¹¹ Na području Krivoga Puta o tome su pisali dr. Dragutin Pavličević i dr. Milana Černelić (Pavličević 1989:83, 167; Černelić 2000:199-216).

Uspostavom Vojne krajine te promjenom načina života stanovnika odnosno preobražajem seljaka i stočara u redovne vojnike, te nametanjem vojničke discipline i stege, kao i raznih ograničenja, davanja i dužnosti na koja nisu navikli i koja nije bilo lako prihvatiti, rastu ogorčenja koja su više puta prerastala u oružani otpor i bune. U 18. stoljeću na području Vojne krajine bilo je više buna. Među poznatijima je Brinjsko-lička buna – ustanak 1746. godine u kojoj su sudjelovali senjski i svetojurski graničari. Značajno je napomenuti da su se na velike crkvene blagdane 5. kolovoza i 15. kolovoza 1746. godine dvojica brinjskih emisara pojavila, odnosno bila upućena u Krmpote (sjedište kumpanije) kako bi kućanstvo bivše senjske Primorske kapetanije pridobili za priključivanje ustanku (Holjevac 2004:66-67, 69, 70). Pojedini su to učinili, ali tek u neznatnom broju jer većina ljudi ipak nije bila spremna upustiti se u avanturu u koju su bili pozvani. Prema istraženim dokumentima ustanici su se tajno susreli jednom prije izbijanja ustanka u Senju i drugi put početkom rujna 1746. godine kod kapele u Krmpotama (Ibid.:71).

Karta 2: Plan stare međe između Senja, Otočke i Ogulinske pukovnije kojoj je pripadalo cijelo područje Krivoga Puta (Glavičić 1970:60-61)¹².

¹¹ U svakoj zadrugi je najstariji muškarac gospodar, a najstarija žena gospodarica. Oni moraju nadzirati vjeru, običaje, red, jedinstvo, marljivost u kućanstvu i brinuti za zajedničke potrebe. Svaki ukućanin mora ih poštivati i slušati. Sve što ukućani steknu zajedničko je dobro od kojega se namiruju potrebe kuće i uzdržavaju krajišnici i njihove obitelji. Zadruga moraju izdržavati svoje članove na graničnoj straži (tzv. kordunu), a kao odštetu za svakog od države dobivaju 12 florina (tzv. constitutum). (Fras 1988:32).

¹² Ova međa poluslobodnog gradskog i vojnog područja, bila je, čini se, točno utvrđena i vidljiva označenim kamenim međašima tek 1845. g. Gotovo do dana današnjega ova stara međa područja grada Senja u odnosu na okolne općine (Krivi Put, Jurjevo), na zemlje sela i svijet sačuvala se do danas u starom opsegu. ... Od desetak starih kamenih međaša do danas se sačuvalo na prvotnim mjestima gotovo polovica. Ostali međaši su ili tijekom vremena srušeni ili negdje zatrpani.

Krivi je Put vjerojatno krajem dvadesetih ili početkom tridesetih godina 19. stoljeća, postao sjedište Prve satnije (kumpanije) ogulinske regimente. Godine 1834. na području satnije spominje se sedam sela sa 376 kuća i 4 582 stanovnika, a 1866. 316 kuća i 6 341 stanovnika (Raguž 1999:344-345). U prvoj polovici 19. stoljeća vojno-politička situacija u Vojnoj krajini stabilnija je te ona više nije potrebna kao vojna institucija, a uz to je postala kočnica gospodarskom razvoju. Njezino razvojačenje započelo je 1873. godine kada su bile raspuštene krajiške pukovnije (regimente) da bi 1881. bila potpuno ukinuta, a njezini dijelovi pripojeni civilnoj Hrvatskoj. U novoj upravnoj organizaciji provedenoj 1886. godine područje Krivoga Puta postaje Upravna općina unutar Upravnog kotara Senj u Ličko-krbavskoj županiji. Godine 1913. na području Upravne općine živi 3 167 stanovnika.¹³

Početkom 20. stoljeća djeluje ugledni senjski trgovac i političar Drago Vlahović. Do 1924. godine je kao gradonačelnik zastupnik grada Senja u Hrvatskom saboru te član i zadnji predsjednik Trgovačke obrtničke komore. U svojim istupima zalagao se za gradnju ceste od Prozora do Krivoga Puta. *U svom istupu gotovo je pjesnički opisao položaj Krivoga Puta i njegovih stanovnika koji se služe samo jednom cestom koja kod Prokika silazi na državnu cestu i dalje prema Brinju i Otočcu. Kaže da je 4000 kruna koliko je određeno za popravak ceste nedovoljno jer da cestu treba i proširiti. Vlahović je pozvao Vladu da pomogne jer "sam položaj mjesta krivi Put koje leži na visokim brdima i koje je odsječeno cijeloga svijeta tako je kukavno, da i ono malo zemljišta, koje se vrćim dielom slabo, ne nosi osobite koristi jer se često događja, da zemlju odnese voda i veliki vjetrovi jer su tamo velike strmine. Životne prilike su vrlo prekarne i pučanstvo bi slabo prolazilo kad ne bi samo po svojoj naravi bilo veoma povrtno i marljivo. Tomašnje žiteljstvo osim obradnjivanja ono malo zemlje i što polazi u svijet na šumski rad bavi se većim dielom sa trgovinom marve. Uza svu svoju marljivost i trud nije ono u stanju da smože sve potrebe, koje iziskuju njihove porodice.* (Kolar 1997:160-161) Ova ideja nije uvažena jer nisu bila planirana financijska sredstva za 1910. godinu.

Razdoblje između dva svjetska rata karakteriziraju složene društveno-političke i gospodarske prilike na području kotara Senj kojemu pripada i općina Krivi Put. Tome doprinosi kraj Prvoga svjetskog rata i propast Austro-Ugarske Monarhije kada se pojedinci vraćaju iz rata, pokušavaju pronaći zaposlenje i osigurati egzistenciju sebi i obitelji jer se stanovništvo uglavnom bavilo poljodjelstvom i stočarstvom. Mogućnost zapošljavanja u drugim granama privrede bila je rijetko moguća. Interesa je bilo za zapošljavanje u šumarstvu, zatim u pilani Alan i jednom mlinu u Krivom Putu, vlasništvu braće Tomljanović (1930.) koja zbog poslovnog gubitka prestaje s radom već 1940. godine (Glavičić 1980:66-70). Važnost šuma i šumarstva na području Upravne općine Krivi Put dokazuje i osnivanje Šumske uprave *Krivi Put* 1903. godine koja se nalazila u okvirima Ogulinske imovne općine. (sl. 3)¹⁴ Postojanje te Uprave potvrđuje i podatak Vice Ivančevića gdje se u Tablici popisa lugara i vosokostručnog osoblja Nadzorništva – Inspektorata, između ostalih, spominje i Mate Brkljačić, lugar rođen 1900. godine koji je na radu u Šumskoj upravi Krivi Put Ogulinske imovne općine bio od 1929. do 1934 godine (Ivančević 1999:389).

Gospodarske prilike su se dodatno pogoršale za stanovništvo Krivoga Puta u vrijeme velike gospodarske krize 1929-1934. godine koja je imala za posljedicu iseljavanje stanovništva s tog područja.

U razdoblju Drugoga svjetskog rata Krivi Put nije bio pošteđen posljedica ratnih razaranja, koja su uzrokovala civilne i vojne žrtve.¹⁵

Nakon Drugoga svjetskog rata nastavila su se negativna demografska i gospodarska kretanja. Demografsko pustošenje cijelog područja iz kojeg u spomenutom razdoblju u obližnje gradove i inozemstvo iseljava veliki broj žitelja uzrokovalo je i postupni gospodarski slom Krivoga Puta.

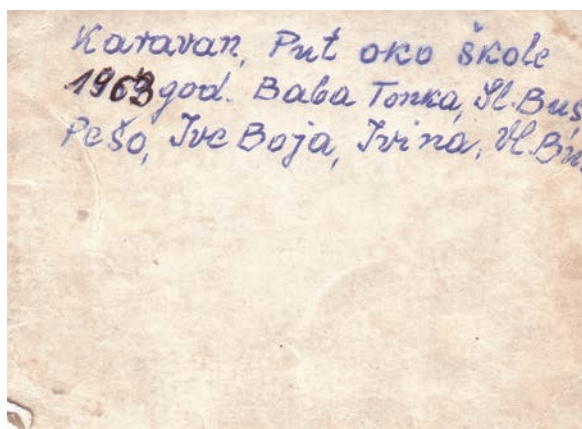
¹³ *Političko i sudbene razdjeljenje...*, 1913, 15.

¹⁴ Podatke o tome dobila sam od dipl. ing. Milana Špalja iz Senja koji mi je na uvid dao neobjavljeni materijal njegova istraživanja o povijesti Krivoga Puta te mu se ovom prigodom zahvaljujem.

¹⁵ Usp. Giron 1979:245, 247-248; Petrović 1979:222, 224-225, 228-229; Knifić 1979:163-166; Plovanić 1980:123, 127; Sobolevski 1982:222, 224, 230; Knifić 1984:359-361; Klobas 1988:212; Knifić 1988:196, 200-203; Sobolevski 1989:209; Glavičić 1994:292, 296; Ibid. 1995:349-352, 354, 356-358, 360; Ibid. 1996:259-260, 262, 264-265; Ibid. 1999:313-342; Ibid. 2001:211-214, 249; Sobolevski 2004:95-114.

Karta 3: Prikaz šumske uprave Krivi Put u okvirima Ogulinske imovne općine (pregledni gospodarstveni nacrt šuma), iz arhive dipl. ing. Milana Špalja iz Senja

Slika 4a: Karavan, put oko škole. Krivopučani i trgovci u slobodno vrijeme; snimljeno 1963. godine, snimatelj nepoznat, iz obiteljskog albuma Zlatka Tomljanovića Peše. Slika 4b: Poledina fotografije.

U prvim godinama poslije rata, kada je na cijelom području Krivoga Puta bilo još dosta stanovništva, nije bila izgrađena potrebna infrastruktura koja bi zadržala Krivopučane na njihovoj djedovini. Osim toga, politika nove države poticala je preseljenje seoskog stanovništva u gradove, što je bio dodatni uzrok ubrzanom iseljavanju. Tek se krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina 20. stoljeća, kada je krivopuško područje velikim dijelom raseljeno, grade važni infrastrukturni objekti (cesta i elektroenergetska mreža). U domaćinstvima su žarulje zasvijetlile 1. siječnja 1970. godine o čemu govori novinski članak *Selo (ne) želi u grad* objavljen u dnevnom tisku (Vjesnik 1969:9).¹⁶

¹⁶ *Struja i ceste zaustavljaju migraciju stanovnika i u Senju se nadaju da će oživjeti pusti pašnjaci na Krivom Putu, a u Senjskoj Dragi razviti se turizam. U posljednje vrijeme, više nego ikad dosad, senjska komuna trudi se da zaustavi migraciju seoskog stanovništva. Stvaranjem uvjeta za poboljšanje životnog standarda, kažu u Senju, zainteresirat ćemo ljude da ostanu na selu i bave se poljoprivredom. – Čini se da jenja pritisak seoskog stanovništva na grad, ali se zato zahtijeva da se sela elektrificiraju, dobiju ceste itd. – kaže Mladen Šojat, predsjednik Skupštine općine Senj. ... Gotovo na svakom koraku nastoji se seoskom*

Slika 5: Trgovci ispred trgovine oko 1960. godine; snimatelj nepoznat, iz obiteljskog albuma Zlatka Tomljanovića Peše

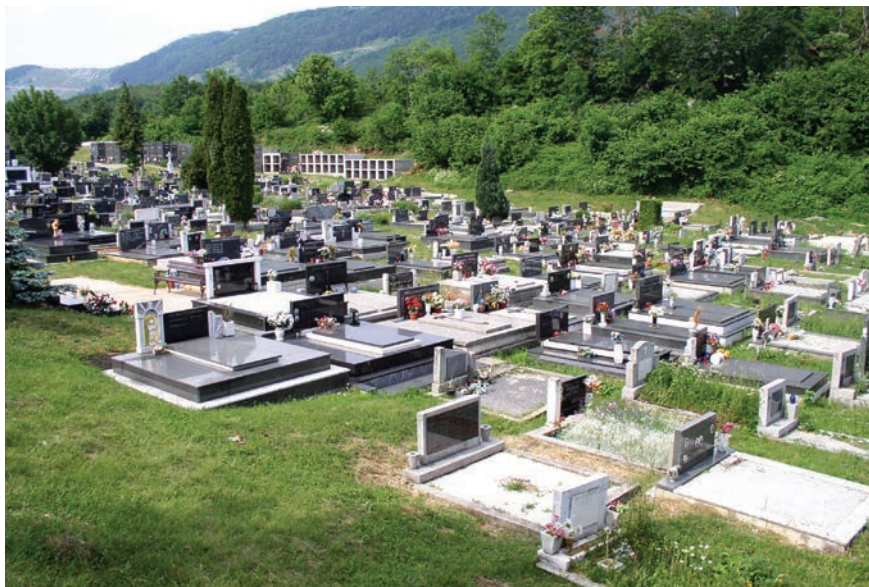
Tek je devedesetih godina 20. stoljeća izgrađena telekomunikacijska infrastruktura. Vodoopskrba nije riješena do današnjih dana, pa se preostalo stanovništvo opskrbljuje putem cisterni (*šterni*) koje su nedostatan za bilo kakvu značajniju gospodarsku djelatnost. Kako kažu Krivopučani: *Došli asfalt, struja i telefon, a di je narod?* (poznata uzrečica).

Matični ured u Krivome Putu danas je zatvoren. Od 2000. godine svi poslovi u vezi matica rođenih, vjenčanih i umrlih vode se u Matičnom uredu Senj.¹⁷ Posljednje rođenje bilo je 3. studenog 1997. godine u Veljunu, a posljednje crkveno vjenčanje održano je u Krivome Putu 25. listopada 2003. godine. U posljednje vrijeme krštenja i vjenčanja održavaju se povremeno u župnoj crkvi Majke Božje Snježne i to prema željama Krivopučana raseljenih po cijeloj Hrvatskoj koji na taj način žele održati vezu s Krivim Putem.

U Krivom Putu groblje (sl. 6) je osnovano u 18. stoljeću. Prema pisanju A. Glavičića *oko crkve navodno je bilo seosko groblje što nije sa sigurnošću utvrđeno. Kako je staro groblje postalo premaleno, uređeno je dolje u Dolcu (Popova dolina) poslije 1880. novo mjesno groblje, u koje se i danas pokapaju vjernici Župe Krivi Put (Glavičić 1992:97).*

stanovništvu, prema skromnim mogućnostima komune, pomoći u rješavanju životnih problema sela. Tako se na primjer, sada trasira elektrifikacija Krivog Puta, a rekonstruirane su i neke saobraćajnice. – Žaloso je vidjeti bogate pašnjake na području Krivog Puta koji su ostali pusti bez ijednog grla stoke – kažu u Senju. Društveni i javni radnici senjske komune traže od Opće poljoprivredne zadruge da ona bude indicijski i glavni pokretač oživljavanja stočarstva, posebno ovčarstva. Predlaže se da OPZ, kao dugoročni oblik suradnje, zasnuje čvrste kooperantske odnose s individualnim proizvođačima. U Senju smatraju da bi čak moralo doći i do zasnivanja stalnog radnog odnosa zadruge s kooperantima. Nema sumnje da su za takvu suradnju s društvenim sektorom zainteresirani individualni proizvođači koji pod sadašnjim uvjetima proizvodnje (i plasmana svojih proizvoda) ne gledaju optimistički na svoju perspektivu. – Činjenica je da su dosad selo napustili mlađi ljudi, dakle oni najposobniji za proizvodnju – veli M. Šojat. – Kada bi selo dobilo vodu, struju i moderne saobraćajnice, pretpostavlja se da bi se čak i neki mlađi ponovo vratili. Proces “okretanja k selu” tek je počeo u senjskoj komuni. Ono što će uslijediti pokušaj je siromašne komune da vlastitim snagama nađe putove do većeg životnog standarda svojih stanovnika.

¹⁷ Informacije su dobivene od matičara Milana Tomljanovića Jukše u Matičnom uredu Senj, kojemu ovom prigodom zahvaljujem.

Slika 6: Mjesno groblje u Krivom Putu – Podbilo; snimio Darko Nekić 22. lipnja 2005.

Slika 7: Zadrugni dom u Podbilo, danas obnovljen pod nazivom Društveni dom – sjedište Mjesnog odbora Krivi Put; fotografirano oko 1960. godine, fototeka GMS.

Na području Krivoga Puta, kao pravni sljedbenik Mjesne zajednice, djeluje Mjesni odbor Krivi Put (sl. 7) koji se u suradnji s Poglavarstvom grada Senja bavi iniciranjem rješavanja komunalnih i gospodarskih problema: vodoopskrba, obnova brojnih *štetni*, održavanje električne mreže, proširenje i obnova cesta i dr. Tako se, primjerice, tijekom 2006. godine planira izvršiti proširenje i postava novog sloja asfalta od Plovanije do Klarićevca gdje je planiran priključak na novu autocestu, dionicu Rijeka – Žuta Lokva.

Prva državna trgovina otvorena je netom iza Drugog svjetskog rata u mjestu Krivi Put. (sl. 4a, 4b i 5) Prije toga postojale su male obiteljske trgovine u sklopu obiteljskih kuća. Danas u Krivome Putu radi jedna trgovina koja je u vlasništvu Trgovačkog društva *Primorje* iz Senja, koja stanovništvo opskrbljuje uglavnom živim namirnicama, te gostionica i poštanski ured.

Lokalni putnički promet danas obavlja poduzeće *Autotrans d.o.o.* iz Rijeke i to tijekom školske godine, od ponedjeljka do petka, dva puta dnevno u 6.15 i 14.15 sati, a tijekom ljetne sezone utorkom, četvrtkom i petkom također dva puta dnevno. Zdravstvene usluge stanovništvu danas povremeno pruža patronažna

služba Doma zdravlja Senj, dok je za sve primarne i specijalističke zdravstvene usluge potrebno odlaziti u Senj, Gospić i u Rijeku. Nositelj sportskih aktivnosti je NK *Bunjevac*, osnovan 1983. godine, koji se danas natječe u Županijskoj ligi.

Nadu u bolju budućnost i veću zaposlenost daju za sada malobrojna *novootvorena* poduzeća, a povoljni prirodni resursi pružaju mogućnost za bavljenje seoskim turizmom.

Nadu u revitalizaciju Krivoga Puta daje i udruga *Vrisak* (sl. 8, 9) koja je osnovana 21. listopada 2001. godine u Krivome Putu, a čija je glavna zadaća seoski razvoj i očuvanje naslijeđa Krivoga Puta, predsjednica je Marija Špalj. Nadamo se da će u budućnosti Udruga uspjeti pretvoriti zadane ideje u stvarnost u interesu Krivoga Puta.¹⁸

Slika 8: Detalj zabavnog programa s osnivačke skupštine udruge Vrisak 21. listopada 2001., grupa građana izvodi kolo na Petunu; foto-arhiva Marije Špalj.

Uskoro je planirano i otvaranje vjetroelektrane na području Vrataruše koja bi također trebala popraviti gospodarsku sliku ovoga kraja. Nadamo se da će putevi i ceste koji su u posljednjim stoljećima služili za iseljavanje iz ovog područja u budućnosti biti iskorišteni u suprotnom smjeru i da će područje Krivoga Puta ponovo oživjeti.

¹⁸ *Udruga Vrisak nevladina je udruga za seoski razvoj i očuvanje naslijeđa brdsko-planinskog područja, a osnovana je u Krivome Putu 21. listopada 2001. godine s ciljem da educira domicilno stanovništvo i potakne povratak mlađeg stanovništva iz ovog kraja na osnivanje malih seoskih gospodarstava: uzgoja stoke sitnog i krupnog zuba, uzgoja i iskorištavanja ljekovitog bilja te uzgoja voća koje uspijeva u krajevima brdsko-planinskog područja (...) Udruga je rođena iz ljubavi prema neditiranoj prirodi i želji da se olakša život na rodnoj grudni, da se uhvati korak s vremenom, a da se ne naruši prirodni sklad i sačuva tradicija. Okuplja žitelje Krivoga Puta i njihove potomke koji žive u Senju, Novom Vinodolskom, Crikvenici, Rijeci i drugim gradovima. Od svog osnutka pruža pomoć svojim članovima i radi za opće dobro ovoga kraja. Područje Krivoga Puta je ekološki nedirnuti i pravi je biser prirode jer se još nije počelo sa primjenom pesticida i drugih zaštitnih sredstava. Udruga Vrisak svoje ciljeve vidi u revitalizaciji ovog područja na zdravim ekološkim osnovama do dobivanja statusa eko-sela uz pomoć Ministarstva kulture, zatim Ministarstva poljoprivrede i šumarstva te Europskih integracija kroz razne projekte... Zahvaljujem Mariji Špalj na danim informacijama i želim joj puno uspjeha u daljnjem radu.*

Slika 9: Predsjednica udruge Vrisak na izložbi Jesen u Lici 2004. godine s eko-proizvodima Udruge, foto-arhiva Marije Špalj.

IZVORI

- Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1986, 60.
Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2002.
Državni zavod za statistiku, Zagreb, 2006, 138.
Večernji list, *Hoće li se u planinsko selo blizu Senja vratiti izgubljeni sinovi? Nove nade za Krivi Put.* Zagreb, 1970, 6.
Vjesnik, *Selo (ne) želi u grad*, Zagreb, 1969, 9.
Vjesnik, *Senj – centar za preradu mlijeka*, Zagreb, 1970, 6.
Zvona, Mile Bogović: *Tužaljke nad Krivim Putem ili umiranje našeg sela*, broj 2, Rijeka, 1987, 7.
Zvona, Mile Bogović: *Krivi Put*, broj 9, Rijeka, 1990, 5
Zvona, Mile Bogović: *Pokušat ću u ime Oca, Sina i Duha svetoga*, broj 7/8, Rijeka, 1999, 8.

LITERATURA

- ARALICA, Višeslav (2000): *Gospodarstvo primorskih Bunjevaca. Senjski zbornik*, 27:227-234, Senj.
ČERNELIĆ, Milana (2000): *Dvije zadružne obitelji na području Krivoga Puta, Senjski zbornik*, 27:199-216, Senj.
FELDBAUER, Božidar (2004): *Leksikon naselja Hrvatske*, sv. I i II, Zagreb.
FRAS, Franz de Paula Julius (1988): *Cjelovita topografija Karlovačke vojne krajine*, Gospić.
GIRON, Antun (1979): *Oslobođenje Senja i okolice 1945. godine, Senjski zbornik*, 7:245-250, Senj.
GLAVIČIĆ, Ante (1974): *Vodič po Senju i okolici*, Senj.
GLAVIČIĆ, Ante (1970): *Arheološki nalazi iz Senja i okolice III, Senjski zbornik*, 4:45-70, Senj.
GLAVIČIĆ, Ante (1980): *Radničko-seljački nemiri na području Kotara Senj između dva svjetska rata, Senjski zbornik*, 8:57-70, Senj.
GLAVIČIĆ, Ante (1992): *Stara i nova groblja, grobovi na području grada Senja i šire senjske okolice (I), Senjski zbornik*, 19:81-108, Senj.
GLAVIČIĆ, Ante (1994): *Žrtve partizanskog bezumlja i zločina iz Senja i okolice (III./1943.), Senjski zbornik*, 21:291-304, Senj.

- GLAVIČIĆ, Ante (1995): Jugokomunističke presude Senjanima na insceniranom sudskom procesu Senj-Rijeka 1948.-1949., *Senjski zbornik*, 22:349-368, Senj.
- GLAVIČIĆ, Ante (1996): Strijeljani Senjani 22. travnja 1945. u Gornjoj Kozici, *Senjski zbornik*, 23:259-280, Senj.
- GLAVIČIĆ, Ante (1999): Mjesta pogibije i pokapanja vojnika i civila tijekom Drugoga svjetskog rata na području općine Krivi Put, Kotar Senj, *Senjski zbornik*, 26:313-342, Senj.
- GLAVIČIĆ, Ante (2001): Mjesta pogibije i pokapanja vojnika i civila tijekom Drugoga svjetskog rata i poraća na području grada Senja i primorskih obronaka Kapele i Velebita od 1941. do 1946. (III dio), *Senjski zbornik*, 28:211-250, Senj.
- HOLJEVAC, Željko (2004): *Brinjsko-lički ustanak 1746. godine*, Samobor.
- IVANČEVIĆ, Vice (1999): 120. obljetnica osnutka "Kraljevskog nadzorništva za pošumljavanje kraja krajiškog područja – Inspektorata za pošumljavanje krševa, goleti i uređenje bujica u Senju" (1878.-1998.), *Senjski zbornik*, 26:361-400, Senj.
- JELIĆ, Ivan (1965): Senj u razdoblju između dva svjetska rata, *Senjski zbornik*, 1:111-137, Senj.
- KLOBAS, Milan (1988): Sjećanje na Antu Vrbana – politkomesara 3. bataljona 1. istarske prigade "Vladimir Gortan", *Senjski zbornik*, 15: 211-214, Senj.
- KNIFIĆ, Vladimir (1979): Kotarski komitet KPH Senj od osnivanja do početka godine 1944, *Senjski zbornik*, 7:155-172, Senj.
- KNIFIĆ, Vladimir (1984): Prilozi NOB-a Senj, *Senjski zbornik*, 10-11:359-361, Senj.
- KNIFIĆ, Vladimir (1988): Razvitak revolucionarnog omladinskog pokreta na području Kotara Senj, *Senjski zbornik*, 15:195-206, Senj.
- KOLAR, Mira (1997): Senjski gospodarstvenik i političar Drago Vlahović, *Senjski zbornik*, 24:151-168, Senj.
- KOVAČIĆ, Ivan (1993): Senj u Hrvatskom narodnom pokretu godine 1903/4, *Senjski zbornik*, 20:137-172, Senj.
- KORENČIĆ, Mirko (1979): Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971., Zagreb.
- KOVAČEVIĆ, Ivan (1981): *Stoljetni izazov Senja*, Zagreb.
- MOAČANIN – VALENTIĆ (1981): *Vojna krajina u Hrvatskoj*, Zagreb.
- PAVELIĆ, Rikard (1973): *Bunjevci*, Zagreb.
- PAVELIĆ, Rikard (1991): *Stope predaka*, Rijeka.
- PAVIČIĆ, Stjepan (1966): Raseljenje starosjedilaca i doseljenje Bunjevaca u senjski kraj, *Senjski zbornik*, 2:310-383, Senj.
- PAVIČIĆ, Stjepan (1990): *Seobe i naselja u Lici, Gospić*.
- PAVLIČEVIĆ, Dragutin (1989): *Seobe Vlaha – Krmpočana u 17 st., Vojne Krajine na tlu Jugoslavije*, Beograd.
- PAVLIČEVIĆ, Dragutin (1989): *Hrvatske kućne zadruge I. (do 1881)*, Zagreb.
- PLOVANIĆ, Mladen (1980): Josip Kalafatić-Malicija u Kotarskom komitetu KPH Senj godine 1943. (prilog za monografiju), *Senjski zbornik*, 8:119-128, Senj.
- Političko i sudbeno razdjeljenje i repertorij prebivališta Kraljevina Hrvatske i Slavonije* (1913), Zagreb.
- PETROVIĆ, Ljubomir (1979): Prvo i drugo partijsko savjetovanje za Kotar Senj (16. siječnja i 11 – 12. rujna 1944.), *Senjski zbornik*, 7:221-238, Senj.
- RAGUŽ, Mirko (1987): Iz prošlosti Krivog Puta, *Uspori*, 3:97-100, Senj.
- RAGUŽ, Mirko (1989): Razvoj pučke škole u Senju, *Senjski zbornik*, 16:217-230, Senj.
- RAGUŽ, Mirko (1996): Sudbina pučkih škola senjskog područja od 1945. do 1980., *Senjski zbornik*, 23:281-288, Senj.
- RAGUŽ, Mirko (1999): Osnovna škola Krivi Put, *Senjski zbornik*, 26:343-360, Senj.

- SEVERINSKI, Vladimir (1965): Senjske šume i njihova eksploatacija, *Senjski zbornik*, 1:232-245, Senj.
- SOBOLEVSKI, Mihael (1982): Sindikalni pokret u Kotaru Senj u međuratnom razdoblju, *Senjski zbornik*, 9:221-230, Senj.
- SOBOLEVSKI, Mihael (1989): Hrabri umiru uspravno, *Senjski zbornik*, 16:207-216, Senj.
- SOBOLEVSKI, Mihael (2004): Pljačka i teror Dinarske četničke divizije na području općine Krivi Put 28. i 29. prosinca 1944, *Senjski zbornik*, 31:95-114, Senj.
- ŠVERKO, Miro (1972): *Razvojne mogućnosti općine Senj 1971 – 2000*, Rijeka.
- VALENTIĆ, Mirko (1965): Razvitak Senja u okviru Hrvatsko-slavonske Vojne krajine, *Senjski zbornik*, 1:69-93, Senj.
- VALENTIĆ, Mirko (1981): *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849-1881*, Zagreb.